

Cavallers, prínceps i dames al castell d'Eramprunyà: tres llegendes altmedievales

Marcel TERÉS i MONTFORT (*)

Introducció

El món altmedieval, a més de generar algunes formes socials i econòmiques que han arribat fins als nostres dies, va donar nou impuls a un element cultural preciós: les cançons de gesta en llengua popular, és a dir, les cançons èpiques en català sobre fets reals o imaginaris que popularitzaven la nova classe social que aleshores esdevenia dominant, la noblesa.

Tota nova classe dominant necessita un marc estètic i cultural que la individualitzi de l'antiga classe dominant, i que serveixi per justificar el seu actual domini. Les cançons de gesta, generades per encàrrec específic dels feudals més poderosos, era divulgada entre les classes populars a través dels joglars. La poesia epicopopular, doncs, és un veritable vehicle de comunicació de masses que serveix per transmetre els valors i la justificació de les classes dominants. Entre els temes que toca trobem l'exaltació dels senyors, el valor i l'enginy, i la justificació de les servituds i mals usos pagesos.

Eramprunyà fou un dels llocs més avançats pel que fa al naixement del feudalisme i, doncs, d'aquesta nova classe social promotora de les cançons de gesta. Per tant, no seria improbable trobar també restes d'aquestes formes literàries èpiques altmedievales referides directament al nostre territori o als senyors que el governaven.

Bé doncs, aquestes restes existeixen, encara que molt esvaïdes, i les hem trobades. Després de rastrejar els comentaris de llegendes i cançons èpiques catalanes estudiades per Miquel Coll i Alentorn i Ferran Soldevila, hem pogut localitzar, de moment, les tres que tot seguit us presentem.

Cadascuna es refereix a un període especial de la nostra història: la primera, als turbulents anys de la revolta feudal contra el comte encapçalada pel governador d'Eramprunyà i Olèrdola, Mir Geribert (anys 1040-1060). La segona, situada uns cinquanta anys després, representa precisament tot el contrari: la represa del poder comtal a través de la força militar i econòmica (anys 1114-1115), durant el govern del comte Ramon Berenguer III, justament anomenat «el Gran». I la tercera, que datem uns vint anys més endavant, s'emmarca en els anys de l'assentament definitiu del predomini comtal a través de la teoria del principat i del

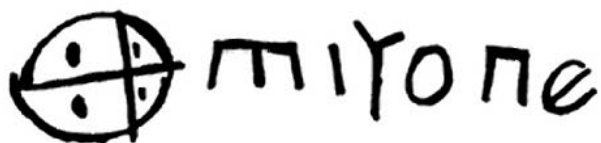

Figura 10. Signatura autògrafa de Mir Geribert. Font: Arxiu de la Corona d'Aragó.

poder del príncep (cap a l'any 1137); l'època en què, ja reis d'Aragó, els comtes reprenen el seu poder sobre els tumultuosos feudals i els quadren a través de l'arbitratge que exercien sobre els matrimonis de les grans famílies nobiliàries: és la figura de Ramon Berenguer IV, que reparteix favors i càstigs sense oposició.

La fundació del castell d'Eramprunyà

La primera de les llegendes ens ha arribat molt esgarriada, deformada i inclosa dins d'una altra llegenda. El barceloní Francesc, vers la meitat de la quinzena centúria, va escriure una compilació de narracions i llegendes, intitulat *Llibre de les nobleses dels reis*. Segons els especialistes, els originals d'aquesta compilació es remunten com a molt tard a la primera meitat del segle XIV, i per tant reflecteixen una atmosfera plenament feudal.¹ Dins d'aquesta compilació, apareix la llegenda de Guillem Ramon de Montcada.² I dins d'aquesta versió, el següent fragment resumit:³

En temps del comte Ramon Berenguer, hi havia a Catalunya un cavaller noble i honrat que s'anomenava Mir de Biern, a qui se li havia cedit una torre bastida damunt la forta mola de Rosanes.

Una vegada, el comte va tenir corts a Barcelona i, quan ja estaven aplegats, el comte va preguntar a Ermengol, comte d'Urgell, si ja hi eren tots. I Ermengol va contestar que només hi faltava en Mir de Biern, però que per un sol cabdal no calia estar-se de tenir corts. Aquestes van començar i al cap de poc va arribar el dit Mir, el qual, en entrar al palau del comte de Barcelona, va romandre una mica suspens veient que no l'havien esperat. Va assegurar-se, amb tots, però un cavaller que li seia al costat va retreure-li els mots del comte d'Urgell, i això va omplir-li el cor de ressentiment envers aquest.

I, acabades les corts, en Mir de Biern va posar-se en aguait al coll de Begues, per on havia de passar el comte d'Urgell, i va sorprendre'l i se'l va endur pres a Rosanes. Un cop allí va preguntar al comte que, si aquella torre fos seva, què en faria; i aquest va respondre «*que l'obriria realment, per tal com hi havia fort bella mola, e, encara, que no es pendria per null senyor qui el tengués assetjat, ab que hi hagués vianda. E sobre aquestes paraules, sí li dix lo dit Mir al comte d'Urgell: "D'esta mola vós no exirets, fins que haja obrat lo castell a vostre cost e messió, e que sia tal com vós diets ne l'havets dictat"*». I el comte d'Urgell, que va veure que era presoner, que no podia fer altra cosa, ni podia demanar ajuda d'amics, va decidir obrar el castell tal com Mir havia dictat. I d'aquesta manera, el castell va ser obrat pel comte d'Urgell, a causa de les paraules que havia dit al comte de Barcelona contra Mir de Biern. «*E cant fou obrat lo castell, lleixa'l anar*».

El fragment conservat fa aparèixer tres protagonistes: Ermengol, comte d'Urgell; l'enigmàtic Mir de Biern, i un castell o fortalesa denominat Rosanes.

Coll i Alentorn, igual que el compilador Francesc, no dubten a identificar aquest castell de Rosanes amb el Castellví de Rosanes, situat prop de Martorell. En canvi, pel que fa al desconegut Mir de Biern, Coll aposta per identificar-lo amb Mir Geribert, governador d'Olèrdola i Eramprunyà durant un llarg període, des de poc després d'aproximadament l'any 1015, fins a la seva mort el 1060. Mir Geribert és una figura molt coneguda i estudiada, amb entitat pròpia dins la història altmedieval de les nostres terres perquè encapçalà la revolta feudal contra Ramon Berenguer I, i aconseguí que els castells d'Olèrdola i Eramprunyà i els seus extensos termes passessin, com a feus, a mans dels seus descendents, malgrat que abans de la revolta eren propietat plena dels comtes barcelonins.

Segons Coll i Alentorn, «*La llegenda de Mir de Biern, "home terrible" segons el text de Francesc, seria en realitat una vetustíssima llegenda del no menys terrible Mir Geribert, que hauria caigut dins l'òrbita de la llegenda més moderna i per això més viva de Guillem Ramon de Montcada. El llinatge Biern (Bearn) potser havia procedit d'una mala lectura del nom Geribert, escrit confusament i abreujadament, o de la influència del record de la senyoria que*

¹ Miquel Coll i Alentorn, *El «Llibre de les nobleses dels Reis»*, «Estudis Universitaris Catalans», XIII (Barcelona 1928), p. 485.

² Biblioteca de Catalunya, manuscrit núm. 487, folis 105v-116r, 117r-120r

³ Transcrivim bastant literalment el resum publicat per Miquel Coll i Alentorn, *Llegendari*, Barcelona: Curial - Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1993, p. 212-213.

*els descendents dels Montcada i dels Castellvell tenien en aquell país, o d'ambdues coses alhora en induir aquest record a aquella mala lectura».*⁴

Però nosaltres anem més enllà. Possiblement tant el compilador Francesc com Coll i Alentorn ignoraven que el castell d'Eramprunyà s'anomenava també antigament Rodanes o Rosanes. Diversos documents del segle X, del Cartulari de Sant Cugat, de l'Arxiu Episcopal de Vic o del de la Catedral de Barcelona ho testimonien.⁵ Així doncs, la identificació entre el Mir de Biern llegendari i el Mir Geribert històric s'enforteix, i el que tenim al davant no és altra cosa que una llegenda iniciàtica –d'aquelles que intenten explicar l'origen d'un fet o un objecte– de l'edificació del castell d'Eramprunyà (Rodanes).

Però encara hi ha més. Fixem-nos que el tercer personatge que apareix a la llegenda és el comte d'Urgell. Ens podem preguntar, doncs, si hi ha alguna notícia històrica que ens vincula aquest personatge històric amb el castell d'Eramprunyà (Rodanes) i Mir Geribert. La resposta és afirmativa, i molt singular.

Efectivament, tots tres elements són presents en un pergami molt especial de l'Arxiu de la Corona d'Aragó.⁶ Per què diem que aquest pergami és molt singular? Doncs, perquè es tracta del primer document a tot Europa on apareix la paraula «homenatge»; perquè és el primer document de tot Europa que recull una «convenientia» o pacte feudal entre dos nobles (els comtes de Barcelona i d'Urgell), i perquè obre tot un capítol importantíssim de documents relacionats amb el feudalisme. Es pot dir que és un dels primers documents europeus de caràcter i natura plenament feudal.⁷

Figura 11. Soterrani a Eramprunyà. Pel tipus de parament de les parets, constitueix una de les parts més antigues del recinte, tal volta la torre mestra del castell. Potser fou la masmorra on Mir tancà al comte d'Urgell, segons la primera de les llegendes estudiades. Foto: Alfons Gibert.

Doncs bé, en aquest document, els dos comtes es juren homenatge i es prometen ajuda mútua a canvi de determinades penyores. En concret, el comte de Barcelona cedeix al d'Urgell, en penyora de compliment del tracte, entre d'altres, el castell d'Eramprunyà. Mir Geribert, home de confiança del comte de Barcelona, també és deixat al d'Urgell. És a dir, que per aquest pacte, Eramprunyà i el seu governador eren posats sota el domini del comte d'Urgell, si més no com a garantia.

Tenim, doncs, complet el quadre històric: cap a l'any 1020, els comtes de Barcelona i d'Urgell es reuneixen per segellar un pacte històric, que donaria lloc a la supeditació de tots els comtats catalans al de Barcelona i que acabaria per conformar el naixement del principat de Catalunya. En aquest pacte, el castell d'Eramprunyà –que el comte barceloní acabava de rebre de la seva mare Ermessenda– i el seu governador, Mir Geribert, són lliurats al d'Urgell com a garantia. Tal volta la reunió esmentada en la primera part del fragment llegendari –les corts catalanes– fa referència a aquest solemne pacte.

Històricament, sabem que poc després d'aquest pacte, fruit més de la debilitat dels

⁴ Miquel Coll i Alentorn, *Llegendari*, p. 216-218.

⁵ Joan Coromines, entrada *Eramprunyà*, *Onomasticon Cataloniae*.

⁶ Arxiu de la Corona d'Aragó, pergami Berenguer Ramon I, extraintentari, 2001. Publicat per F. Miquel i Rossell, *Liber Feudorum Major*, doc. 157, vol. I, pàg. 158.

⁷ El document, els precedents i seqüeles han estat estudiats en profunditat pel britànic Adam J. Kosto: *Making and keeping agreements in Catalonia. Power, order and the written word, 1000-1200*, Cambridge (Anglaterra): Cambridge University Press, 2001. p. 26-74.

dos comtes que del seu poder real sobre les governadors dels castells, l'autoritat comtal es debilità i els nobles es revoltaren contra el comte. Hom esmenta batalles i combats –una veritable guerra civil, doncs– al Vallès,⁸ i al mateix terme d'Eramprunyà, on el fill de Mir dirigí una cavalcada per les terres i propietats del comte.⁹ No és gens descartable que en aquest període convuls el castell s'ampliés, reforçés les defenses, i adquirís en bona part l'estructura que avui ens deixen entreveure les restes. De fet, Montserrat Pagès no dubta a atribuir diversos fragments i fases en els paraments dels murs a l'època de la revolta de Mir.¹⁰

La llegenda, doncs, podia haver-se generat en aquests moments, temps confusos en què els governadors dels castells s'enfrontaven als comtes; en què Eramprunyà passava de mà en mà i acabava sota el domini nominal del comte d'Urgell; en què sorgien els feudals com a nova classe detentora real del poder; en què s'inventaven nous documents i noves fórmules cerimonials per sacralitzar els actes d'homenatge i fidelitat... Temps en què els feudals, la nova força dominant, trobaven un nou marc estètic a través del qual divulgar i justificar el seu recent poder, la poesia èpica catalana.

La llegenda, doncs, explica com i per què sorgí aquell castell que ara oprimia els vassalls amb mals usos i arbitrarietats inimaginables pocs anys abans. Ho justifica pel gest de menyspreu dels comtes cap al cavaller Mir. I ens presenta un Mir triomfant i justicier. És ell qui, en definitiva, aprofita l'or del comte per fer-se l'imponent castell.

El retorn del comte victoriós

La segona de les llegendes que ens han arribat fins avui, referides al nostre territori, es troba inclosa, en forma de prosa, en un dels fragments de la Crònica de Bernat Desclot. El *Llibre del Rey en Pere d'Aragó e dels seus antecessors passats* fou escrit per l'autor a finals del segle XIV. Miquel Coll i Alentorn indica que algunes de les fonts utilitzades per Desclot en la primera part de l'obra són llegendàries, és a dir, poemes èpics de caire popular que aprofità i adaptà, prosificats, per al seu llibre.¹¹ El fragment que ens interessa explica l'expedició i conquesta de Mallorca per Ramon Berenguer III.¹² Fou estudiat per Ferran Soldevila,¹³ que fins i tot proposà una reconstrucció en vers de l'antiga cançó de gesta que narrava les victòries comtals. El fragment de la cançó referit al nostre territori diu així:

Ab tant se recollí / ab ses gents e sos cavalls
e feren vela e anaren / ab un vent e ab altre tant
que prengueren terra / ...
entre el castell de Fels / e el cap de Llobregat,
e devallaren en terra / ells e llurs cavalls
e quan los sarraïns / que assetiaven la ciutat
saberem que el comte / venia a la ciutat
llevaren llurs tendes / e començaren d'anar
E lo comte qui (ho) sabé / ...
tant que fo... / a Martorell abans
e els sarraïns sens nombre / no es pogueren guardar
de la ost del comte / qui'ls era davant
ne de les gents de la ciutat / qui'ls donaven detràs.
E axí aquella hora / moriren-n'hi tants,
que era tota vermella / l'aigua del Llobregat
(de la sang dels sarraïns) / (d'aquí) fins a la mar.

⁸ Santiago Sobrequés, *Els grans comtes de Barcelona*, Barcelona: Vicens Vives, 1985 (4a. edició), p. 46.

⁹ Francesc Carreras Candi, *Lo Monjuich de Barcelona*, «Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona», vol. III, 1908, p. 352.

¹⁰ Montserrat Pagès, *Art romànic i feudalisme al Baix Llobregat*, Barcelona: Pub. de l'Abadia de Montserrat, 1992, p. 263.

¹¹ Miquel Coll i Alentorn, introducció a Bernat Desclot, *Crònica*, Barcelona: Barcino, 1949.

¹² Bernat Desclot, *Crònica*, Barcelona: Edicions 62 i La Caixa, 1982, p. 80.

¹³ Ferran Soldevila, *Catalunya ha tingut poesia èpico-popular?*, «Revista de Catalunya», 3 (1925) p. 346.

La cançó de gesta recull un fet històric reflectit per moltes altres cròniques de l'època. L'any 1113, el comte Ramon Berenguer III va encapçalar una expedició conjunta de catalans, provençals i pisans que va conquerir per un breu lapse de temps l'illa de Mallorca. Però quan estava organitzant el territori acabat de dominar, cap als anys 1114 o 1115, li arribà la notícia que el Penedès havia caigut víctima d'un atac musulmà i que els atacants estaven assetjant la mateixa ciutat de Barcelona.¹⁴ Els atacants eren els almoràvits, una secta integrista procedent del nord d'Àfrica que havia doblegat els regnes de taifes i tornava a atacar els estats cristians del nord: la València del Cid, Tortosa, Lleida... El comte aplegà l'exèrcit, i des de Mallorca desembarcà «entre el Castelldefels i el cap del Llobregat», és a dir, ni més ni menys que a la platja d'Eramprunyà. El poema èpic narra la batalla que barrà el pas cap al nord d'aquests atacants, just quan es disposaven a conquerir Barcelona. Localment, la batalla és molt important perquè és l'última que ens mostra el territori d'Eramprunyà com a marc de lluites frontereres, dos-cents anys després del primer esment d'una batalla en aquest indret (la del 898 a Begues). Marca un abans i un després; el moment en què Eramprunyà és utilitzat per darrer cop com a bastió defensiu. Després d'aquest desembarcament comtal a la platja d'Eramprunyà, i de la batalla que tenyí de vermell el Llobregat fins a la mar, i on segons les cròniques àrabs moriren fins uns set-cents combatents,¹⁵ mai més tornem a trobar referències a batalles de frontera al nostre territori.

La cançó ens presenta un comte triomfant, mig segle després, en les mateixes terres on havia estat humiliat per Mir Geribert. No dubtem a atribuir aquest poema a un encarrec de la cort comtal. Ramon Berenguer III (1086-1131) és conegut perquè incorporà els comtats de Besalú, Cerdanya i tot Provença, restaurà la seu arquebisbal de Tarragona, casà amb la filla del Cid, i reprengué l'autoritat comtal després del desgavell produït per l'assassinat del seu pare, Ramon Berenguer II «cap d'estopes» a mans del seu oncle Berenguer Ramon II «el fratricida». Entre els magnats que va fer jurar vassallatge i fidelitat hi havia Jordà de Sant Martí, nét del bel·licós Mir Geribert. Val la pena remarcar que al castell d'Eramprunyà hi ha una inscripció, descoberta per una membre de la Unió Muntanyenca Eramprunyà ara fa uns cinc anys, que s'ha atribuït al segle XII, és a dir, la mateixa època que aquesta batalla i cançó. La inscripció, que vindria a dir «prega a Maria, mare de Déu»,¹⁶ potser commemorà aquesta victòria, o una posterior reconstrucció del castell. De fet, bona part dels paraments romànics, com ara l'arqueria de llevant, els que aguantaven la volta de canó de la capella de Sant Miquel i els de l'ermita vella de Bruguers, s'han datat en aquesta època.¹⁷

Baralles nobiliàries

La tercera i última de les llegendes que presentem ens ha arribat també fossilitzada dins la versió de la llegenda de Guillem de Montcada que va fer el compilador Francesc. També la protagonitza Mir de Biern,¹⁸ i fa així:

O A A M T D I

Figura 12. Inscripció mariana trobada al castell d'Eramprunyà, que transcrivim com «Ora Maria matri Domini» –Prega a Maria, mare de Déu– Podria correspondre al segle XII. Foto: Josep Campmany

¹⁴ Miquel Coll i Alentorn, *El cronicó de Sant Cugat*, «Analecta Montserratensia», vol. IX, miscel·lània Anselm M. Albareda, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1962.

¹⁵ Antoni Rovira i Virgili, *Història de Catalunya*, Bilbao: Gran enciclopèdia vasca, 1977, vol. 4, p. 32.

¹⁶ La inscripció, plena d'abreviatures llatines, es podria transcriure com «Ora Maria matri Domini».

¹⁷ Montserrat Pagès, *Art romànic i feudalisme al Baix Llobregat*, p. 268.

¹⁸ Transcrivim també la versió que en dona Miquel Coll i Alentorn, *Llegendari*, p. 213.

Mir de Biern havia perdut un astor molt bell, i aquest astor fou trobat per en Guillem Ramon de Montcada, que se'l va guardar. «*E lo dit Mir de Biern, sabent que en Guillem Ramon de Montcada havia pres lo dit astor, lo cal tenia en son castell de Montcada, sí li tramès a dir per dos fills de cavallers, que li degué donar aquell astor que l'altre li havia pres e tenia en son poder, lo cal era seu. E lo dit Guillem Ramon de Montcada respòs a'n aquells dos gentils hòmens que ver era que l'altre dia n'havia pres un e que l'havia, mas que no se'n desixiria per res. E ab aquesta resposta se'n tornaren los dos fills de cavallers a en Mir de Biern, e digueren-li ço que en Guillem Ramon de Montcada los havia respost. E lo dit Mir, cant hac entesa la raó, va trametre tantost desiximents al dit Guillem Ramon de Montcada, e tantost començaren abdós a guerregar. E esdevenç-se un dia que lo dit Mir de Biern se més agoitar en Guillem Ramon de Montcada en un pas estret (...) e aquí hagueren bella mescla, sí que en Guillem Ramon de Montcada fo vençut e pres (...) e aquí el tenc en Mir de Bien en càrrec e ab ferres molt estret»*

En Miquel Coll indica que aquest episodi de l'astor com a motiu de lluita entre el de Montcada i Mir pot haver estat inspirat en un fet semblant que el *Llibre dels feyts* narra a propòsit d'una lluita de bàndols entre els Montcada i Nunyo Sanç, el 1223. Tot i això, aquesta filiació deixa sense explicar el paper de Mir Geribert en aquest fragment. Si ens centrem en els personatges, veurem que són tres: el de Montcada, Mir de Biern i el bell astor. No és sobrer indicar que en poesia èpica trobadoresca apareix sovint l'astor pel qual lluiten dos cavallers com imatge d'una dama, l'amor de la qual es disputen els rivals.

Amb l'ajut d'aquesta interpretació, i persistint en la identificació de Mir de Biern amb algú del llinatge de Mir Geribert, el fragment pren un significat ben distint: explica el naixement d'una rivalitat entre els Montcada i els Mir a causa de l'amor d'una dama. Hi ha un fet històric que ve com anell al dit per enquadrar aquesta interpretació. Vegem-lo.

L'any 1135, un fet inusual sacsejà la cort del príncep català: Ramon Berenguer IV interferí en el matrimoni del gran Senescal Guillem Ramon amb la rica hereva Beatriu de Montcada i provocà el divorci de la parella. El comte forçà el trencament i atorgà l'hereva a Guillem de Sant Martí, senyor d'Eramprunyà i besnét de Mir Geribert. Ignorant les clàusules del contracte matrimonial entre el pare de Beatriu i el gran Senescal, el comte prometé Beatriu a Guillem de Sant Martí, i amb ella les terres i feus dels Montcada.¹⁹ La intervenció comtal provocà l'inici d'uns enfrontaments entre els Montcada i la casa de Barcelona que, amb alts i baixos, perdurà fins la minoritat de Jaume I. Aquestes lluites i turbulències dels magnats es poden considerar l'epíleg de l'època d'efervescència feudal iniciada amb Mir Geribert, i marquen l'afermament definitiu de l'autoritat del príncep per sobre dels seus barons. Cal dir que, en aquestes circumstàncies, els senyors d'Eramprunyà mantingueren fidelitat a la corona.

La llegenda explica en clau èpica l'inici d'aquella querella feudal: el senyor d'Eramprunyà que pretén la rica pubilla de Montcada; Guillem Ramon que se la queda; i finalment, la derrota d'aquest darrer. Ara bé, la llegenda oculta un fet determinant. Un element informatiu valuós s'ha perdut significativament: mentre que, en realitat, el senyor d'Eramprunyà ha guanyat gràcies a la intervenció reial, la llegenda ens ho explica mitjançant un acte de força. Clarament, doncs, aquesta cançó èpica fou gestada no pas en la cort reial, sinó en una cort nobiliària; a la del senyor d'Eramprunyà mateix, ben probablement.

Conclusions

Hem presentat tres fragments de cançons èpiques que ens han arribat de forma molt fragmentada, prosificades, i formant part d'altres llegendes més recents. Els tres fragments es refereixen a Eramprunyà, bé directament al territori, bé als seus senyors. Hem intentat contextualitzar històricament els temes de les tres cançons i com s'originaren, per tal de donar-hi una interpretació plausible. Creiem que aquest petit estudi constitueix una aportació novedosa en la bibliografia local i comarcal dedicada a l'època altmedieval, i que serveix per il·luminar un xic quines eren les formes culturals de la classe dominant de l'època —els senyors feudals— en aquesta contrada. Esperem que estudiosos més qualificats aprofundeixin aviat i verifiquin o desmenteixin les hipòtesis que enunciem.

¹⁹ Seguim fidelment l'estudi de John C. Shideler, *Els Montcada: una família de nobles catalans a l'edat mitjana (1000-1230)*, Barcelona: Edicions 62, 1987, p. 98.